

O‘SMIRLIK DAVRINING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Qodirova Muyassarxon Mamirovna

Farg‘ona viloyati Oltiariq tumani MMTB tasarrufidagi

20-IDUM psixologi

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada o‘smirlik davrining psixologik, fiziologik va ijtimoiy xususiyatlari, ushbu davrda yuz beradigan ruhiy o‘zgarishlar hamda o‘smir shaxsining shakllanish jarayonlari yoritilgan. Shuningdek, o‘smirlik davrida oila, maktab va ijtimoiy muhitning ahamiyati tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: O‘smirlik davri, psixologik rivojlanish, emotsional holat, mustaqillik, o‘zini anglash, motivatsiya, ijtimoiy moslashuv, shaxs rivojlanishi, temperament, ruhiy o‘zgarishlar.

KIRISH

O‘smirlik davri inson hayotidagi eng murakkab va mas’uliyatli bosqichlardan biri hisoblanadi. Ushbu davr odatda 11–16 yosh oralig‘ini qamrab oladi hamda bolalikdan kattalik sari o‘tish jarayoni bilan xarakterlanadi. Aynan shu davrda o‘smirning jismoniy, psixologik va ijtimoiy rivojlanishida keskin o‘zgarishlar yuz beradi. O‘smirlik davrining asosiy xususiyatlaridan biri — organizmdagi fiziologik o‘zgarishlardir. Gormonal jarayonlarning faollashuvi natijasida o‘smirning tashqi ko‘rinishi, hissiyoti va xulq-atvorida sezilarli o‘zgarishlar kuzatiladi. Bu esa ayrim hollarda emotsional beqarorlik, jahldorlik yoki tez ranjish kabi holatlarni yuzaga keltiradi.

O‘smirlik davrida o‘zini anglash va mustaqillikka intilish kuchayadi. O‘smir o‘z fikrini himoya qilishga, kattalar nazoratidan chiqishga va jamiyatda o‘z o‘rnini topishga harakat qiladi. Shu sababli ota-onalar va pedagoglar bilan fikriy qarama-qarshiliklar yuzaga kelishi mumkin.

Erik Erikson o‘smirlik davrini shaxsiy identifikatsiya shakllanish bosqichi sifatida izohlagan. Uning fikricha, o‘smir bu davrda “Men kimman?” degan savolga javob izlaydi. Mazkur davrda tengdoshlar bilan muloqot o‘smir hayotida alohida ahamiyat kasb etadi. O‘smirlar ko‘proq do‘stlari fikriga e‘tibor qaratadilar va jamoada o‘z mavqeini mustahkamlashga intiladilar. Shu sababli ijtimoiy muhit o‘smir xulq-atvoriga kuchli ta’sir ko‘rsatadi. O‘smirlik davrining yana bir muhim jihati — emotsional sezgirlikning ortishidir. O‘smirlar tanqidni og‘ir qabul qilishi, o‘ziga nisbatan ishonchsizlik yoki xavotir hissini boshdan kechirishi mumkin. Ba’zan kayfiyatning tez-tez o‘zgarishi ham kuzatiladi.

O‘smirlar kasb tanlash, kelajakni rejalashtirish va mustaqil qaror qabul qilishga intiladilar. Bu davrda ularning ijodiy va intellektual imkoniyatlarini qo‘llab-quvvatlash zarur. Maktab va oiladagi sog‘lom psixologik muhit o‘smirning ruhiy rivojlanishida muhim o‘rin tutadi. Ota-onalar tomonidan mehr va ishonch ko‘rsatilishi, pedagoglarning adolatli munosabati o‘smirning emotsional barqarorligini ta’minlaydi. O‘smirlarni sport, san’at, kitobxonlik va turli to‘garaklarga jalb qilish ularning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etishga yordam beradi hamda salbiy xatti-harakatlarning oldini olishda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi.

O‘smirlik 10—11 yoshlardan 14—15 yoshlargacha bo‘lgan davrni tashkil etadi. Hozirgi o‘smirlar o‘tmishdoshlariga nisbatan jismoniy, aqliy va siyosiy jihatdan birmuncha ustunlikka ega. Ularda jinsiy yetilish, ijtimoiylashuv jarayoni, psixik o‘shisholdinroq namoyon bo‘lmoqda. Aksariyat o‘quvchilarda o‘smirlik yoshiga o‘tish, asosan, 5-sinflardan boshlanadi. “Endi o‘smir bola emas, biroq katta ham emas” ayni shu ta’rif o‘smirlik davrining muhim xarakterini bildiradi. O‘smirlik — bolalikdan kattalikka o‘tish davri bolib, fiziologik va psixologik jihatdan o‘ziga xos xususiyatlari bilan xarakterlanadi. Bu bosqichda bolalarning jismoniy va psixik taraqqiyoti juda tezlashadi, hayotdagi turli narsalarga qiziqishi, yangilikka intilishi ortadi, xarakteri shakllanadi, ma’naviy dunyosi boyiydi, ziddiyatlar avj oladi. O‘smirlik balog‘atga yetish davri bolib, yangi hislar, sezgilar va jinsiy hayotga taalluqli chigal masalalarning paydo bolishi bilan ham xarakterlanadi. Bu yoshda o‘smir rivojida keskin o‘zgarishlar ro‘y bera

boshlaydi. Bu o'zgarishlar fiziologik hamda psixologik o'zgarishlardir. Bo'yga o'sish bir tekis bormaydi: qiz-bolalar 5—7 sm o'ssalar, o'g'il bolalar 5—10 sm o'sadilar. Bo'yiga qarab o'sish paysimon ilk suyaklarning uzunlashishi va umurtqa qismining kattalashishi hisobiga ro'y beradi.

O'smirlik yoshining klassik tadqiqotiga nazar solsak, unda turli xil nazariyalar, farazlar va fundamental izlanishlar borligining guvohi bo'lamiz. O'smirlik yoshiga xos yorqin Psixologik konsepsiyalardan biri XX asrning boshlarida L.S.Vigotskiy (1930) tomonidan yaratilgan madaniy-tarixiy nazariya bo'lib, unda mazkur yosh simptomatikasi, o'smir psixologiyasidagi barqaror va tarixiy o'zgaruvchanlik, uning fenomenlariga oid ilmiy konsepsiyalarning interpretatsiyasi berilgan. L.S.Vigotskiy ta'lim va taraqqiyotning o'zaro masalasini ko'rib chiqdi. Bunda u quyidagi vaziyatni keltirib chiqardi. Bolaga psixik hayotidagi qiyin shakllar muloqot jarayonida shakllanadi, demak muloqot nisbatan tizimlashtirilgan shaklda – o'qitishda rivojlanishni shakllantiradi, yangi psixik ma'lumotlarni vujudga keltiradi, oliy psixik funktsiya takomillashtiriladi. Ta'lim psixikaning shakllanishida muhim rol egallab, uning shakllari esa rivojlanish jarayonida o'zgaradi.

O'smirlik yoshida faqat jismoniy taraqqiyot yuzaga kelmay, balki bolaning shaxsi ham sezilarli rivojlanadi. Bola shaxsining rivojlanishi tevarak-atrofdagi voqelikning ta'siri ortida maktabdagi, ta'lim tarbiya protsessining ta'sirida, kolektiv va tarbiyachilarning g'oyaviy raxbarligi ostida amalga oshadi.

O'smirlik yoshi xatti-harakatlarida suyana boshlaydigan dunyoqarashlarning, ma'naviy e'tiqod, prinsip qoida, idealarining, baholash mulohazalari sistemasining tarkib topishi davridir. Agar kichik maktab yoshidalik davrida u yoki kattalarning, ya'ni o'qituvchilar va ota-onalarning bevosita ko'rsatmalari bilan, yoki o'zining tasodifiy va impulsiv istaklari ta'siri bilan harakat qilgan bo'lsa, endilikda uning uchun o'z xatti-harakatlarining prinsipi, o'zining qarashlari va e'tiqodlari asosiy ahamiyat kasb etadi. O'qituvchi va tarbiyachi shuni nazarda tutishi lozimki, xuddi ana shu yoshda axloqiy ong taraqqiyotiga zamin qo'yiladi.

O'smir turli narsalarni mutlaqo aniq differensiallaydi. Agar tanaffus paytida o'ynab turib stulni sindirib qo'ysa va uni ustaxonada tuzatish lozim bo'lsa, bu jazo emas. Agar o'zining iflos qilgan joyini supurishga majbur qilinsa bu ham jazo emas. Bularning mantiqi o'smir uchun ravshan: bu jazolash emas, balki xati-harakatlarining natijalarini tuzatishdir.

O'smirlik davrida yetakchi faoliyat shaxsiy intim muloqotdir. O'smirlik davrida yetakchi faoliyat — bu o'qish, muloqot hamda mehnat faoliyatidir. O'smirlik davri muloqotining asosiy vazifasi — bu do'stlik, o'rtoqlikdagi elementar normalarini aniqlash va egallashdir. O'smirlar muloqotining asosiy xususiyati shundan iboratki, u tola o'rtoqlik kodeksiga bo'ysunadi. O'smirlarni o'z tengdoshlari bilan muloqotda bolishi g'oyat katta ahamiyatga egadir. O'smirlar do'stlik, o'rtoqlik va o'zaro yordamlashuvni hamma narsadan yuqori qo'yadilar: ana shunday o'zaro munosabatlar, o'spirinlik yillarida ham davom eta beradi. Bunda o'smirlar va ilk yoshdagi o'spirin o'quvchilarniig xulq-atvorlariga do'stlari ota-onalar va pedagoglarga nisbatan bir necha marta kuchliroq ta'sir etadilar. Buni shu bilan tushuntirish mumkinki, o'smir bolaning yetilmaganligi va tajribasizligi uni tevarak-atrofdagi kimsalardan madad axtarishga majbur qiladi. O'smir bolaga uning istaklarini tushunadigan va ularni amalga oshirishga yordam beradigan do'st kerak. O'smirning do'stlari bilan muloqoti ham o'ziga xos xususiyatlarga ega. Tengdosh bolalar bilan prinsipial tenglik holatidagi munosabatlar muhitiga nisbatan o'smirda alohida qiziqish boladi. Bu hoi o'smirda yuzaga keladigan shaxsiy kattalik hissining etik mazmuniga mos keladi. Kattalar bilan muloqotda bolish tengdoshlari bilan bolgan muloqotning o'rnini bosa olmaydi.

Iqtidor, iste'dod va daho tushunchalarini ko'rib chiqishdan oldin, unga ma'lum bir faoliyatda muvaffaqiyat qozonish imkoniyatini beradigan turli xil shaxsiy xususiyatlarning kombinatsiyasi bo'lgan juda murakkab ta'lim bilan tanishib chiqishga arziydi. Bu qobiliyatlar. Ular inson uchun muvaffaqiyat kaliti emas. Qobiliyatlar faqat potentsialdir. Haqiqat bo'ladi insonning mehnatsevarligi, qat'iyati va matonatiga bog'liq.

Qobiliyatlar hayotimiz davomida shakllanadi va rivojlanishda davom etadi. Buni balog'at yoshida yoki hatto keksalikda ham ixtiro, adabiyot, rasm va hokazolarda muvaffaqiyatga erishgan odamlar misollari bilan tasdiqlash mumkin.

Qobiliyatlar tabiiy mayllarga asoslanadi, ular insonning tug'ma xislatlari bo'lib, lekin irsiy bo'lishi shart emas. Ular orasida:

- musiqa qulog'i;
- ta'sirli o'pka sig'imi;
- yuqori rang sezgirligi;
- miyaning chap yoki o'ng yarim sharlari faolligining oshishi va hokazo.

"Mobillik", "qobiliyat", "iqtidor", "talant" va "daho" tushunchalari bir-biri bilan chambarchas bog'liq. Muayyan tabiiy fazilatlar bo'lmasa, insonning muvaffaqiyatga erishishi juda qiyin. Ammo mavjud moyilliklarga qaramay, bunga kafolat berish mumkin emas. Axir, agar inson tizimli ravishda o'rgansa va qattiq mehnat qilsa, ular qobiliyatda rivojlanishi mumkin. Ya'ni, ma'lum bir faoliyat bo'yicha ko'nikmalarga ega bo'lish jarayonida.

Iqtidor tushunchasi bilan bog'liq holda moyillik va qobiliyatlar ikki xil bo'ladi. Ha, ular alohida bo'lishi mumkin. Bunday qobiliyatlar muayyan faoliyat bilan bog'liq bo'lib, unda namoyon bo'ladi. Ular ham keng tarqalgan. Bu qobiliyatlar birinchi navbatda kognitivdir. Ular har qanday faoliyatda zarurdir. Xotirasi zaif yoki aql darajasi past bo'lgan odam, masalan, mavjud bo'lsa ham, bastakor bo'la olmaydi. musiqa uchun ajoyib quloq. Aynan umumiy qobiliyatlar axborotni olish, qayta ishlash va saqlash samaradorligi va tezligini belgilaydi. Ular, shuningdek, shaxsning atrof-muhit va jamiyat bilan o'zaro munosabatlari samaradorligiga bevosita ta'sir qiladi.

O'smirlarning jismoniy o'sishi va jinsiy etilishi ularning psixikasida keskin o'zgarishlarni vujudga keltiradi. O'quv fanlarining ko'payishi, axborotlar tarmog'ining kengayishi ularning fikr yuritishini jadallashtiradi. Kichik maktab yoshidagi bolalarda

endigina rivojlanish bosqichiga ko'tarilgan intellekt o'smirlik davrida yanada takomillashadi. Ta'lim jarayonida ularda materiallarni tahlil va sintez qilish, muammoning mohiyatini tushunish jadal sur'atlar bilan o'sadi. Tafakkurning rivojlanishi intellektni qo'shimcha ma'lumotlar bilan boyitadi.

O'smirlik yoshining mohiyati shundan iboratki, o'smir birmuncha faolroq ijtimoiy muhitga etilgan bo'lib, bolalik chog'ida vujudga kelgan eski munosabatlarni buzib, ana shu muhit uchun kurasha boshlaydi. Har bir o'smir muvaffaqiyatli ishlar bilan tevarakatdagi odamlar o'rtasida o'z shaxsini tasdiqlashga intiladi. Shuning uchun o'smirlik yoshida iqtidor va qobiliyatning namoyon bo'lishiga alohida e'tibor qaratish va hart-sharoitlar yaratish zarur.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, o'smirlik davri inson hayotining muhim psixologik bosqichi bo'lib, ushbu davrda shaxsning o'zini anglash, mustaqillikka intilish va ijtimoiy moslashuv jarayonlari faol kechadi. Oila, maktab va psixologlarning to'g'ri yondashuvi orqali o'smirlarning sog'lom ruhiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlash mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan quramiz. – T.:O'zbekiston, 2017.
2. 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishlari bo'yicha harakatlar strategiyasi// <https://www.lex.Uz>
3. G'oziev E.G. Umumiy psixologiya. Toshkent. 2002.1-2 kitob.
4. G'oziyev E. G' "Psixologiya". T. 2008 yil.
5. G'oziev E.G'. "Ontogenez psixologiyasi". Noshir taxriri ostida T. 2020 yil.
6. G'oziyevE.G'. "Yosh davrlar psixologiyasi". T.: O'qituvchi, 1994yil.
7. Ziyonet